

показовим став «Процес 59-ти», де на лаві підсудних опинилися 22 жінки, серед яких 11 було засуджено до смертної кари. Вони обвинувачувались у приналежності до ОУН та антирадянській діяльності. Серед засуджених була і Люба Комар, яка згадувала, що «Ми прийняли вирок спокійно. Не було в нас будь-якого пригноблення, можна сказати, що ми навіть були якось духовно піднесені». Це яскраво демонструє велику мужність дівчат, бажання пройти будь-які складності, захистити свою честь, а також їхню готовність до боротьби, адже без мотивації, навряд чи можливо було так легко прийняти смертну кару [3, с. 7–52].

Дослідження жіночого досвіду в ОУН та УПА крізь призму его-документів доводить, що мотивація була глибоко персоналізованою. Помста за втрату рідних, переживання принижень від тоталітарних машин та бажання зберегти свої честь та гідність ставали тими фундаментальними чинниками, що перетворювали жінку на активного суб'єкта історії. Аналіз спогадів учасниць допомагає побачити, що за загальним обличчям боротьби завжди стояв особистий вибір – бажання захистити себе, рідних чи пам'ять про побратимів, де травма ставала внутрішнім «паливом» незламності. У такому контексті роль жінки виходить далеко за межі лише допомоги. Це доводить, що саме поєднання тисяч індивідуальних виборів, загартованих власним болем та жагою справедливості, сформувало обличчя українського спротиву. Такий погляд на історію дає змогу деконструювати радянські та патріархальні міфи, повертаючи жінці-підпільниці її справжню роль – автономної постаті, яка через приватну трагедію здійснювала свідомий вплив на загальноєвропейський контекст боротьби з тоталітаризмом середини ХХ ст.

Джерела та література

1. Карванська-Байляк А. Во ім'я Твоє / ред. Р. Галан. Варшава: Видавництво «Український архів», 1999. 440 с.
2. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х рр. на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2009. Вип. 13–14. С. 101–125.
3. Комар Л. Процес 59-и. 2-ге вид. Нью-Йорк: Видавництво «Пролог». Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», 1991. Ч. 191.5. 75 с.
4. Коханська Г. З Україною у серці. Спомини / ред. П. Потічний, М. Посівнич. Торонто–Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2008. Т. 9. 400 с.

Сорокіна Вікторія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ФРУКТОВИЙ САД: МІСЦЕ ЗЛОЧИНУ І ПАМ'ЯТІ

Ключові слова: публічний простір, Вінничина, репресії.

Key words: public space, Vinnytsia region, repressions.

Однією з трагічних сторінок історії України є перебування під владою комуністичного режиму. Масштабні злочини, вчинені під час його панування, зокрема

репресії, демонструють сутність радянської влади. Свого апогею вони досягли у 1920–1930-х рр. Найбільш трагічними як для України, так і для Вінниччини стали 1937–1938 рр., які називають роками Великого терору. Місцями пам'яті цих подій на території Вінниччини є поховання жертв репресій: Центральний парк ім. М. Леонтовича, православне кладовище на Хмельницькому шосе тощо. До цього списку також входить Фруктовий сад.

Метою доповіді є дослідження еволюції політики пам'яті щодо репресій радянської влади на Вінниччині на прикладі місця поховання жертв Великого терору Фруктовий сад.

Репресивна політика радянської влади на Поділлі має змістовну історіографію. Передусім варто зазначити серію книг «Реабілітовані історією. Вінницька область» [4]. Цілісну розповідь про Вінницьку трагедію та події, які слідували за нею – розкопки та перепоховання – подає збірка «Вінниця: злочин без кари» [2].

Джерелами для нас послужили журналістські статті, які є висвітлюють сучасний стан цих місць та вшанування пам'яті трагічних подій: В. Бондара, що є представником Вінницької агенції журналістських розслідувань та досліджує питання Фруктового саду, М. Геркалюка – представника Музею Вінниці, О. Рудницької [1; 3; 5].

У 1936–1937 рр. Вінницю, як і багато інших міст радянської України, накрила хвиля репресій. У 1937 р. навіть ті, хто здогадувались, що відбувається за високим парканом будівлі чекістів, мовчали, побоюючись стати наступними. У звіті про роботу УНКВС у Вінницькій області з 1 липня 1937 р. по 10 січня 1938 р. було зазначено, що заарештовано 18 048 осіб з усієї області [4, с. 48]. Вінниця у 1937–1938 рр. була перетворена на місто, залите кров'ю в буквальному сенсі. Під час Великого терору тут було вбито більше половини з вищезазначених арештованих – близько 10 000 осіб (під час розкопок відомих місць трагедій екстумовано 9 436 тіл) [2, с. 34]. Події цих років історики називають Вінницька трагедія. Найбільша кількість жертв була виявлена у Фруктовому саду – 5 644 тіл у 39 могилах [2, с. 39]. Сьогодні це місце відоме жителям як кладовище «Підлісне», або ж Центральний цвинтар, розташований навпроти ліцею № 26, в будівлі якого в 1930-х рр. працювало одне з управлінь НКВС [1; 3].

До 1938 р. Фруктовий сад дійсно був садом із фруктовими деревами. Територія площею в один гектар наприкінці 1938 р. без пояснень була обнесена високим суцільним парканом та обтягнута вгорі кількома рядами колючого дроту [5]. Як зазначали місцеві мешканці, вночі часто було чути гул машин й розмови людей, які заїжджали до саду. За однією з версій машини із вимкненими фарами й тентом на кузові їхали з «Вінницького обласного управління НКВС УРСР» – в народі Будинок НКВС, там де сьогодні розташоване управління СБУ [1]. Подейкують, що із вантажівок стікала кров, яку потім старанно засипали піском. Також існують свідчення, що місцеві жителі здогадувались про те, що відбувається, через сморід, який відчувався з Фруктового саду, особливо після весняних дощів. Із цим твердженням погодитись важко: у процесі розкопок було виявлено, що могили були не поверхневими, а доволі глибокими – лише на глибині півтора–два метри вдавалось доходити до одягу, а трупи лежали ще на метр глибше [2, с. 14]; тіла, що скидались в могили-траншеї пересипались вапном, відповідно запах мінімі-

зувався. Хоча враховуючи кількість жертв в одному місці за максимально короткий термін, виключити можливість появи трупного запаху не можна. Поховання тут відбувались до 1941 р.

Із приходом німецьких військ місцеве населення розповідало про підозри щодо поховань репресованих, але до 1943 р. окупаційній владі це було не цікаво. У травні 1943 р., коли німецька влада почала здавати свої позиції, резонансне відкриття злочинів радянської влади стало актуальним. За допомогою окупаційної влади було виявлено поховання жертв масштабних радянських репресій. Перепоховання тіл було здійснено практично одразу на тому ж місці. Після чину поховання до містян звернувся міський голова професор О. О. Савостьянов із такими словами: «Ми, вінничани, повинні тут, на цьому місці, спорудити у недалекому майбутньому монументальний пам'ятник жертвам, який завжди нагадуватиме нам і нашим поколінням про них...» [2, с. 32].

Ці слова були втілені в життя у 1990-х рр.: на кладовищі було встановлено Меморіал жертвам комуністичного терору на Вінниччині. Тут зображено людину, яка стоїть біля розстрільної стінки, а поруч із нею дві скорботні фігури, нижче напис: «На цьому місці у 1943 р. перепоховано 9 439 жертв масових розстрілів 1937–1938 рр.».

Із цим місцем, однак, пов'язані події, які і до сьогодні викликають питання. Перша – створення звичайного цивільного кладовища на місці колишнього фруктового саду / місця поховання репресованих радянською владою. Це сталось у 1945 р., причини очевидні – приховати злочин. До 1980-х рр. тут відбувались поховання жителів міста. Не можна також виключати, що чекісти могли використовувати це місце для своїх потреб і у цей період. Проблема виникла в часи горбачовської перебудови: було ухвалене рішення на місці поховань жертв репресій побудувати Дім громадських прощань (сьогодні релігійна споруда). Відповідно рештки тіл було прибрано з місця будівництва й вивезено в досі невідомому напрямку [1].

Отже, Фруктовий сад – не просто територія чи кладовище «Підлісне» – це місце, яке стало свідком трагічних подій і дало останній (хоч, як виявилось, тимчасовий) прихисток тисячам душ, життя яких відібрала більшовицька машина смерті. Водночас, як частина публічного простору воно віддзеркалює особливості політики пам'яті за різних епох: використання німецькою владою пам'яті про репресії заради власних цілей, намагання радянської влади приховати злочин, переосмислення подій у 1990-х рр. Саме після здобуття Україною незалежності пам'ять про репресованих радянською владою не просто була заново відкрита чи згадана, а набула гуманного, правильного прочитання. Сьогодні це місце, де щорічно у третю неділю травня (День пам'яті жертв політичних репресій) вшановується пам'ять жертв репресій комуністичного режиму. Проте саме ця сторінка досі не закрита, адже уже понад 40 років залишається невідомим місце перебування решток тіл і це важливо дослідити.

Джерела та література

1. Боднар В. До 1943-го – шість тисяч, після – десять тисяч жертв: історія найжахливішого місця у Вінниці. *Вінницька агенція журналістських розслідувань*.

6 листопада 2025 р. URL: <https://vajr.info/2025/11/06/do-1943-ho-shist-tysiach-pisliadesiat-tysiach-zhertv-istoriia-nayzhakhlyvishoho-mistsia-u-vinnytsi/> (дата звернення: 26.02.2026).

2. Вінниця: злочин без кари: документи, свідчення, матеріали про більшовицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938-х рр. / ред. Є. Сверстюк, О. Скоп; передм. Є. Сверстюк. Київ: Воскресіння, 1994. 333 с.

3. Геркалюк М. Від концтабору до школи: де і як у Вінниці «перевиховували антирадянські елементи». *Вежа*. 17 липня 2019 р. URL: <https://vezha.ua/perevyhovannya-antyadyanskyh-elementiv-fizychnoyu-pratseyu-istoriya-vinnytskogo-kontstaboru/> (дата звернення 26.02.2026).

4. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / ред. І. С. Гамрецький (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; упоряд: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 1. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 908 с.

5. Рудницька О. Жертвами репресій 1937–38 рр. на Вінниччині є близько 20 тисяч людей. *VINTIME*. 17 травня 2020 р. URL: <https://vintime.info/posts/zhertvamyrepressii-1937-38-rokiv-na-vinnychchyni-ie-blyzko-20-tysiach-liudei-v-sbu-zrobylydostupnyu-dokumenty-rozstrilianykh-onlain> (дата звернення 26.02.2026).

Кугай Катерина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІСТОРІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

Ключові слова: історія України, постсоціалістичні трансформації, глобалізація, міжнародні відносини, європейська інтеграція.

Key words: history of Ukraine, post-socialist transformations, globalization, international relations, European integration.

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. стало однією з ключових подій завершення «холодної війни» та розпаду соціалістичної системи у Східній Європі. Цей акт мав значення не лише для українського народу, а й для всієї системи міжнародних відносин, оскільки сприяв докорінній зміні геополітичної карти Європи та остаточному занепаду Радянського Союзу [1, с. 12]. У світовій історії постання незалежної України розглядається як складова загального процесу демонтажу біполярної системи міжнародних відносин, що сформувалася після Другої світової війни.

Після здобуття незалежності Україна постала перед складним завданням формування власної державності, політичної системи та економічної моделі в умовах глобальних трансформацій кінця ХХ ст. [2, с. 521]. Розпад командно-адміністративної системи вимагав переходу до ринкових механізмів господарювання, становлення інститутів демократії та переосмислення ролі держави в суспільстві.